

HEEROMA ALS MEDIËVIST

In de laatste vijftien jaren van zijn leven heeft K. Heeroma heel veel gedaan op het terrein der Middelnederlandse letterkunde. Te noemen vallen met name zijn edities van de *Tweede Rose* (1958), de *Florigout* (1962) en het *Gruuthuse-liedboek* (1966), en daaromheen een vloed van artikelen, meestal nadien in boekvorm gebundeld, zoals in *Spelend met de spelgenoten* (1969) en *De andere Reinaert* (1970) en, postuum, *Moriaen, Lantsloot en Elegast* (1973). Ook postuum werden gepubliceerd zijn Akademie-mededeling *Maerlants Torec als 'sleutelroman'* (1973) en een artikel over Maerlants *Wapene Matijn* (1976). In totaal gaat het om bijna tweeduizend pagina's op dit vakgebied in 15 jaar - meer dan de meeste medioneerlandici in een heel werkzaam leven op papier krijgen.

En toch was Heeroma in feite helemaal geen mediëvist; al helemaal niet in de zin die wij daar heden ten dage aan geven, en eigenlijk ook al niet in de toenmalige zin. Natuurlijk moet dit radicale oordeel dadelijk worden gerelativeerd. 'Mediëvist' is uiteraard geen beschermd beroep met een formele status, en als zodanig zeker niet zoiets als "erkend gasfitter", meer iets als bergbeklimmer: wie wil, kan morgen beginnen. Alleen, om in het beeld te blijven: wil dat geklim iets worden, dan dient men wel de juiste spullen mee te nemen, want zonder dat lukt het echt niet. Wat dat betreft nam Heeroma bepaald weinig bepakking mee: hij schrijft over Middelnederlandse Arthurromans zonder de internationale arturistiek te kennen; over *Die Rose* zonder omkijken naar literatuur over de allegorie en/of de werking van de Franse voorbeeldtekst; en over *Gruuthuse* zonder vertrouwdheid met de romanistische lyriekstudie, terwijl die toch bepaald wel relevant had kunnen zijn: neem nu alleen al wat Robert Guiette had aangebracht omtrent het bovenpersoonlijke karakter van middeleeuwse hoofse lyriek, wat minstens haaks stond op hetgeen Heeroma voor *Gruuthuse* veronderstelde.¹ Als mediëvist was Heeroma allesbehalve een comparatist, maar echt neerlandicus. De enige buitenlandse literatuur die in de (schaarse) noten van zijn mediëvistische publikaties figureert, zijn de (edities

1. Vgl. R. Guiette: 'D'une poésie formelle en France en Moyen Age', herdr. in R. Guiette, *Forme et senefiance* (Genève, 1978), 1-15.

van de) primaire teksten in het Frans of Duits. Dat dit geheel typerend is, zal weldra blijken.

Voor Heeroma's werk in de medioneerlandistiek lijken, globaal, de volgende drie dimensies karakteristiek. Ten eerste die van *kwaliteit*: hij toont een uitgesproken hang naar Middelnederlandse poëzie van kwaliteit, waarin een dichter van niveau doorklinkt. Ten tweede de dimensie der *autorisatie*: hij is primair op zoek naar toeschrijving van (anonieme) Middelnederlandse literatuur aan een of meer bepaalde dichters. Ten derde is er de dimensie der *biografie*: hij is vooral geïnteresseerd in de relatie tussen literatuur en leven, en in de dichtelijke levenssituatie van waaruit het kunstwerk is ontstaan.

Het was Heeroma dus duidelijk te doen om de primaire literatuur, en van daaruit om de ontmoeting tussen hemzelf en de dichters daarachter, die in hun literaire werk persoonsbewijzen en geloofsbrieven afgeven. Behalve op de tekst was hij dus minstens zo sterk gericht op de auteur, en zo had hij in de medioneerlandistiek entree gemaakt: met de ontdekking van wat hij, met een treffende analogie richting de kunstgeschiedenis, "de Meester van de *Tweede Rose*" noemde. Het ging hier om een zeer markante dichter, maar helaas een die anoniem moet blijven, en die bovendien uitsluitend via zeer gehavend werk tot ons spreekt. In dat opzicht was *Gruuthuse* natuurlijk absoluut het meesterstuk: dichters met naam en toenaam, en compleet met een genie, Jan Moritoen, zijn leermeester Jan van Hulst en beider vriend Egidius temidden van een Brugse literaire kring, die volgens Heeroma's latere publicaties zelfs een naam droeg: *Die blomkin van Brucge*, de Brugse bloemetjes.

In Heeroma's laatste medioneerlandistische werk is het perspectief van grote dichters in hun kring steeds sterker dominant geworden, maar ook steeds grimmiger. Ging het bij *Gruuthuse* nog om een vriendenclub, in *De andere Reinaert* is het de geniale Willem die via zijn gedicht afrekent met zijn vijanden, die Reinaert [= hemzelf] in zijn superioriteit pogen te dwarsbomen. En ook Jacob van Maerlant werd vanuit dit perspectief gezien; overigens karakteristiek genoeg vanuit het werk dat Maerlant op zijn minst-stereotiep toont, en op zijn meest-poëtisch: de volbloed dichter van de *Wapene Martijn* en de daarmee hoogstwaarschijnlijk contemporaine, fantasierijke *Torec*. Ook die worden geïnterpreteerd vanuit de levenssituatie van hun schepper: de bevlogen kunstenaar op zoek naar - letterlijk - emplooi voor zijn genie, en daarbij botsend op onwillenden en tegenstrevers. Overigens: met deze studies toont zich Heeroma de eerste medioneerlandicus die überhaupt oog heeft voor za-

ken zoals hofdichterschap, maecenaat en opdrachtkunst, ruim voor de officieel gefundeerde introductie van het gedachtengoed van o.a. Joachim Bumke in dit vak. Zoals hij met zijn vergelijkende lezing van *Lantsloot*, *Moriaen* en *Karel ende Elegast* (en de *Torec* dan weer jegens die drie) in feite de primeur had van de intertekstualiteit. Hij lijkt niet speciaal uit op de methodische vernieuwing van dit vak, maar heeft die intussen wel zeer vroeg gepraktiseerd.

De hoofdlijn voert derhalve naar de ware kunstenaar en hem omringende mindere goden. We gaan vast niet te ver indien wij deze stijl van interpreteren als tenminste indicatief beschouwen voor Heeroma's persoonlijke levenssituatie in die jaren, met name na de vreselijke deceptie rondom *Gruuthuse*. Trouwens: hij wist het zelf ook al te goed, en heeft het zelfs uitgesproken, dat hij hier projecteerde: zie de als nawoord bij *De andere Reinaert* afgedrukte brief aan Wine Klazes - een tekst die men als niet-persoonlijk bekende van schrijver en ontvanger met enige gêne leest, maar die ik niettemin, tezamen met Heeroma's herdenkingsrede van Verwey, tot de meest indrukwekkende (en poetische) van zijn hand reken.

Zoals het Heeroma voor een belangrijk deel ook in de taalkunde is vergaan, zo ook ten aanzien van de (middeleeuwse) letterkunde: zelf heilig gelovend in zijn grootse speculaties, en zich verwerend tegen "niders" die hem onvoldoende onderbouwing aanwreven. Met als bijzondere dimensie dat hij in de letterkunde, anders dan in het geanonimiseerde materiaal der taalkunde, rechtstreeks op zoek kon naar verwante geesten, die zelf markante kunstenaars waren geweest die in hun tijd ruim boven de massa uitstaken. Hier zien we ons geplaatst voor wat bij Heeroma zo vaak de grote cirkel is: dat hij de levenssituatie van de dichter uit de literatuur meent af te kunnen leiden, om omgekeerd die literatuur vanuit het leven te verklaren. Het maakt de biografische dimensie van zijn medioneerlandistisch werk, wetenschappelijk gesproken, stellig tot de zwakste van de drie. Want bij gebrek aan heldere externe data blijven die biografica zeer kwestieus, terwijl ze in Heeroma's al maar verder opklimmende betogen - niet voor niets trok criticaster Gerritsen een parallel met Icarus² - juist de uitgangspunten zijn voor nieuwe speculaties. Vandaar ook dat naar dit facet van Heeroma's werk - bijvoorbeeld zijn idee van Maerlant als de opvolger, als hofdichter op Voorne, van de gek geworden Claes van den Briele, en die dan weer als de auteur van *Moriaen*, *Lantsloot* en

2. W.P. Gerritsen, 'Kritische kanttekeningen bij de inleiding tot Heeroma's editie van het Gruuthuse-liedboek', in: *De nieuwe taalgids* 62 (1969), 187-215, m.n. 214.

Karel ende Elegast - heden ten dage geen serieuze neerlandicus-mediëvist nog omkijkt.

In vergelijking daarmee is de eerste dimensie van Heeroma's oeuvre veel beter gefundeerd. Hij had een ongeëvenaard gevoel voor de trefzekere herkenning van poëtische kwaliteit, ook over zoveel eeuwen heen. Met name heeft hij dit bewezen met zijn rehabilitatie, in *De andere Reinaert*, van de zo vaak versmadede *Reinaert II*, die hij op eigen mérites wist te schatten en aldus aan literairhistorische vergetelheid ontrukte. En daarmee raken we ook aan Heeroma's tweede dimensie: wetenschappelijk nauwelijks minder sterk en eens zo indrukwekkend, en gegrondvest op zijn meest bijzondere gave: het vermogen tot autorisatie via zijn dichterlijk gehoor. Dit heeft hem, met de verbluffende identificatie van de *Tweede Rose*, entree gegeven in de medioneerlandistiek. Maar het krediet dat hij met dit evidente en bewijskrachtige huzarenstukje voor zichzelf en zijn methode meende te hebben opgebouwd, werd hem enkele jaren later rondom *Gruuthuse* niet gegund. En toch is sedertdien een stroming in het onderzoek gekomen, die ertoe neigt Heeroma toch weer enig gelijk te geven, tenminste op het punt van het geringe aantal dichterlijke stemmen dat zijns inziens in de codex doorklinkt.³ Deze wedergeboorte van Heeroma's inzichten is zo frappant dat het niet uitgesloten moet worden geacht dat t.z.t. ook zijn toeschrijving van *Moriaen*, *Lantsloot* en *Karel ende Elegast* aan dezelfde dichter enige herwaardering kan beleven.⁴

Heeroma's talent voor de herkenning van poëtische individualiteit zal stellig aangeboren zijn geweest, maar moet met name zijn gescherpt door, enerzijds, zijn leertijd bij Verwey en, anderzijds, zijn eigen dichterlijke activiteiten, in het bijzonder in de kring van het *Liedboek*, waar om zo te zeggen ook eenieder binnen de traditie toch zijn eigenheid deed gelden. Het zal beslissend hebben bijgedragen tot Heeroma's stilistische sensibiteit - en dat is waar zijn

3. Vgl. Frits van Oostrom: 'Heeroma, Gruuthuse en de grenzen van het vak', in: *Aanvaard dit werk* (Amsterdam, 1992), 237-251. Ook Johan Oosterman: 'Ik leef van inval tot inval. K. Heeroma als mediëvist', in: *Bloknoet* afl. 10, (1994 [= 1996]), p. 147-159.

4. Vgl. stelling 3 bij de in 1981 verdedigde dissertatie van schrijver dezes: "Heeroma's stelling dat *Lantsloot vander Haghedochte* en *Moriaen* van dezelfde auteur zijn, is weliswaar niet bewezen, doch wel zo aannemelijk dat het onderzoek van de Middelnederlandse Arturromans er terdege rekening mee moet houden". Waarmee overigens niet gezegd wil zijn dat Heeroma's argumenten altijd even juist zullen blijken: zo lijkt de uitdrukking waaraan hij zoveel waarde hecht, *den dienst doen* in de betekenis van 'dineren' niet zo'n sjibboleth als hij samen met Verdam meende. Vgl. Heeroma, *Lantsloot, Moriaen en Elegast* (Leiden, 1973), 127ev met Maerlants *Graal-Merlyn* vs. 1040, 1272 en 1747.

autorisaties primair op berusten: niet op parallellie qua thematiek of ideologie of wat dan ook, maar louter op verwante stijl, verbalisering. En waarom zou het niet zo kunnen, en zouden de literatuurhistorici niet een klein beetje van het connaisseurschap van de kunsthistorici kunnen bereiken?⁵ Het lijkt alsof ook Heeroma die analogie beseft heeft, getuige zijn vondst van de noodbenaming van "de Meester van de *Tweede Rose*" voor een anders geheel anonieme dichter. Misschien zien de 'gewone' mediëvisten wel te veel het bos, en te weinig de bomen; en is het pas bij het soort participierend onderzoek zoals Heeroma zijn omgang met de teksten beleefde, dat men de individualiteiten gaat doorzien. (Een ietwat vreemde vergelijking: er is mij ooit verteld dat iemand die dagelijks in hetzelfde park de vogels voert, tenslotte zelfs spreuwen en duiven per stuk gaat identificeren.)

Waarschijnlijk is een dergelijk taal- en stijlgevoel bijna alleen ontwikkelbaar ten aanzien van de moedertaal. De grote vraag is evenwel, of twintigste-eeuwse Nederlanders het zelfs kunnen opbouwen met het Nederlands van meer dan vijfhonderd jaar terug. Heeroma's ontdekking van de *Tweede Rose* lijkt te bewijzen dat dit minstens eenmaal mogelijk is geweest; en, ofschoon minder dwingend, zijn andere hypothesen op het stuk van autorisatie maken het denkbaar dat zulke toeschrijvingen zich voor herhaling lenen - wellicht zelfs voor de wat minder exceptioneel bedeeden onder ons.

Het is opvallend dat behalve Heeroma ook de grote medioneerlandicus Van Mierlo in de late jaren van zijn loopbaan steeds meer in de ban geraakt is van de toeschrijving van anonieme werken aan bepaalde schrijvers. Was dit nu omdat die twee geleerden, naarmate zij ouder werden, ten prooi vielen aan een opperste systeemdwang, of omdat zij door ervaring een steeds beter bewerktuigd gevoel voor zulke herkenningen kregen? Het heeft hun reputatie bij een jonge generatie zeker geen goed gedaan; ze veeleer onder de verdenking van op hol geslagen associatiezucht geplaatst. Maar wie weet wat mede door de digitalisering op dit gebied nog eens aan frappante convergenties aan de dag zal komen. Al zal ook dan, zo neem ik aan, de toeschrijving van Middelnederlandse teksten aan bepaalde schrijvers altijd een vitaal kwalitatief, en daarmee

5. Vgl. Frits van Oostrom: 'An outsiders view', in: K. van der Horst en J.C. Klamt (ed.), *Masters and miniatures. Proceedings of the Congress on Medieval Manuscript Illumination in the Northern Netherlands (Utrecht, 10-13 December 1989)*. Doornspijk, 1991, 295-302, m.n. 44-45.

imponderabel, element blijven kennen, en dus zeer grote poëziegevoeligheid veronderstellen.

Hier dreigt de slang zich pijnlijk in de eigen staart te bijten, en schemert naar mijn indruk zelfs een heuse opdracht voor de geesteswetenschappen door in een vrij brede zin. De kunst zal steeds meer worden om rigoureuze wetenschappelijkheid en intersubjectiviteit te koppelen aan muzische besnaardheid en artisticeit. Bij de ideale beoefenaar der literatuurwetenschap - de samenstelling drukt het op zichzelf eigenlijk al uit - zijn beide in balans. Bij Heeroma was zeker te weinig van het eerste aanwezig, maar het tweede in overvloed. Hij had en heeft daarmee meer bij te dragen aan de wetenschap dan uit zijn solipsisme bleek.

Kan Heeroma als medioneerlandicus ons nog een spiegel voorhouden? Niet dat zoiets beslist nodig is - maar vakgeschiedenis is nu eenmaal het vruchtbaarst wanneer zij niet uitsluitend om zichzelf wille wordt beoefend, maar als het verleden tevens aanzet om de eigen positie scherper te markeren. Een rechtstreeks voorbeeld kan Heeroma bezwaarlijk zijn; daarvoor was hij gewoon te onnavolgbaar, en dat hoeven we misschien niet eens echt te betreuren. Maar toch belichaamt hij, in uitvergrote vorm, voor mij tenminste twee zeer wezenlijke waarden van de vakbeoefening. De eerste werd reeds aangeduid: die over dichterschap en wetenschap waar het de literatuurhistorie geldt. Niet dat men per se zelf een (potentiële) dichter moet zijn om verre dichters te begrijpen - ofschoon in 1914 reeds Gerrit Kalff het expliciet voor mogelijk hield dat een dichter, zelfs al komt hij op het filologisch vlak te kort, het wezen van de oude literatuur nog beter weet te treffen dan de geverseerde specialist; in onze tijd heeft Gerrit Komrij zo'n exempelwaarde.⁶ Maar grote liefde en gevoel voor literatuur lijkt toch wel pure noodzaak, en liefst ook enig muzisch talent.

De tweede les van Heeroma's (mediëvistische) werk verwijst naar de gepassioneerdeheid zonder welke wetenschap niets interessants oplevert. Dat lijkt misschien een open deur, maar kan juist als emblema gelden in onze tijd, die stellig sterker nog dan in Heeroma's dagen de uitzonderlijkheid beknot ten

6. Vgl. G. Kalff: *Inleiding tot de studie der literatuurgeschiedenis* (Haarlem, 1914), 124; vgl. M. Spies: "Van "Vaderlandsch Gevoel" tot Europees perspectief: de studie van de 17e- en 18e-eeuwse literatuur in de 19e en 20e eeuw. En hoe verder?", in: J.W. de Vries (red.), *"Eene bedenkelijke nieuwigheid". Twee eeuwen neerlandistiek* (Hilversum, 1997), 69-83. Zie van Komrij vooral diens bundel *In liefde bloeyende* (Amsterdam, 1997).

gunste van veel doorsneewerk. Daar moge Heeroma in zijn tijd al in ruime mate onder hebben geleden; men moet er niet aan denken hoe ontheemd hij zich zou hebben gevoeld in de bureaucratie van onderzoekscholen, facultaire instituten en NWO. En zo heeft de voornaamste les die Heeroma ons leert, net als zijn literairhistorische werk, betrekking op de verhouding tussen individu en omgeving - maar nu in de wetenschap zelf. Vermoedelijk heeft Heeroma zichzelf teveel geïsoleerd. Als hij meer had getaald naar werkelijke kennis-making met andermans werk en visie, dan was hij hoogstwaarschijnlijk niet zo hopeloos verstrikt geraakt in het eigen vermeende gelijk. En stellig zou hij dan ook invloedrijker zijn geweest: ten aanzien van de introductie van maecenaat en intertekstualiteit in de medioneerlandistiek zou hij de vernieuwer van het vak hebben kunnen worden waarvoor nu meestal anderen worden aanzien. Maar zoals gezegd: het was hem niet primair te doen om het vernieuwen van een vak, maar om het ontmoeten van (andere) dichters. Aldus bezien is het niet eens geheel ten onrechte dat hij tamelijk eenzaam is geworden; hij had zich willens en wetens goeddeels losgezongen van het wetenschappelijk bedrijf.

Maar dit gezegd zijnde, dient meteen de keerzijde van de medaille te worden belicht. Als we nu zien hoe vaak Heeroma dingen toch goed heeft gezien, en hoe zijn speculaties soms een briljante vonk verraden, dan mogen we ons dat voor ogen houden bij de beoordeling van wetenschappelijk werk. En de gewetensvraag is dan: wij weten nu van Heeroma's verdiensten en belang - maar zouden we dit werk ook steunen in onze commissies? Hoe zou hij er afkomen bij een moderne onderzoeksvisitatie? Kwantitatief zou hij probleemloos aan de norm voldoen, met zijn produktie die pakweg het zesvoudige bedroeg van de normale standaard. Met omstreeks honderddertig gedrukte pagina's medioneerlandistiek per jaar zou hij zelfs zo produktief blijken dat het wantrouwen zou wekken. Waar dan nog bij zou komen: zijn solipsisme, de onoverdraagbaarheid van zijn talent, en nauwelijks schoolvorming. Het moge allemaal zo zijn, maar toch mag men hopen dat het wetenschappelijk bedrijf de Heeroma's een kans blijft geven. Hij was bepaald niet interdisciplinair, maar veel meer dan menigeen die dat heden ten dage van de daken rondba-zuint, werkte hij écht aan de grenzen van het weten.